

## Pohádka B. Němcové "Viktorka"

Tato pohádka zaujala dosud badatele jen druhou svou částí, jež se nápadným způsobem podobá Erbenově básni Vrba.<sup>1/</sup> U Němcové, stejně jako u Erbeny, zpozoruje manžel, že jeho žena v noci leží chladná, jako by ji život úplně opouštěl. V obou případech dostává se muži neuspokojivého vysvětlení. U Erbeny žena mluví o neodvratnosti osudového předurčení, zároveň však muže ujišťuje, že je v noci stejně jako ve dne v rukou božích. U Němcové Viktorka vypravuje muži Vítkovi o svých zvláštních snech, zdává se jí, jakoby v noci chodila tančit mezi víly. Muže tyto odpovědi neuspokojí, pátrají dále; dovědí se pravdu od ženy znalé kouzel /Erben mluví prostě o babě, která u ohniska měří vodu, z misky v misku, u Němcové vystupuje moudrá žena Virgule/: duše jejich žen je spojena s vrbou. Vítek stejně jako pán u Erbeny chtějí tajemné spojení ženy s vrbou přerušit tím, že vrbu vyseknou, podtětí vrby v obou případech přináší ženě smrt.

Nemůže být nejmenších pochyb o tom, že Erben čerpal látku k Vrbě z pohádky B. Němcové. To ukazují jasně příbuzné pověsti, které snesl F. Wollman v pojednání o vampyrických pověstech v oblasti středoevropské.<sup>2/</sup> Všechny zápisy z lidové tradice se odlišují podstatným způsobem od zpracování Němcové i Erbenova a blízkost obou těchto čes-

kých verzí by bylo možno vysvětlit jen nějakým společným jejich pramenem, o němž však není ani sle<sup>ch</sup>du. Že přes zásadní shody vedl si Erben při kompozici Vrby značně samostatně, není s předpokladem přejetí námětu v rozporu.

Jestliže pak Erben znalost pohádky B. Němcové v poznámkách ke Kytici zamlčuje /pohádka o Viktorce vyšla rok před Kyticí, napsána byla ještě dříve a Erben ji mohl dobře znát již před uveřejněním/, lze to sotva vykládat jinak než úmyslem, souvislost s pohádkou B. Němcové zatajit nebo aspoň dodat látce ráz větší folklórní autentičnosti.<sup>3/</sup>

První části pohádky o Viktorce dosud látkoslovné bádání nevěnovalo téměř žádnou pozornost. Je to vyprávění značně samostatné, rozsáhlejší než část, které použil Erben a kterou je možno označit za nadměrný beletristický úvod. Tille se zajímal také jen o pohádkovou část vyprávění,<sup>4/</sup> ale protože k ní neznal žádné folklórní obdoby, shledával k ní prvky v jiných pohádkách B. Němcové a také ve vzpomínkách, z nichž později Němcová čerpala také i v Babičce.

Folklórní obdoby existují však nejen k druhé části "Viktorky", ale také k části první. A v této části je uloženo i kus osobních zkušeností autorčiných. Již samo vyprávění o nebyvalé venkovské krasavici a o jejích darech ducha /včetně nadání vyprávěčského/ obsahuje autobiografické rysy. Syžetové jádro první části Viktorky patří k typu "návrat muže". Látkoslovné typologie mluví nejčastěji o "návratu muže na svatbu své ženy", ale je nemálo verzí,

ve kterých se vrací k své dívce /snoubence/ její nápadník. Tato verze je v evropské lidové tradici zastoupena hlavně epizodou v pohádkách o drakobijci. Hrdina po zachránění princezny, kterou má dostat za ženu, odchází nejdříve za jinou záležitostí /tato dějová retardace bývá nejasně motivována/ a vrací se, až když se má dívka stát ženou jiného muže /ten se neprávem vydává za jejího záchrance/. V některých verzích příchod pravého záchrance oddálí sám tento podvodník tím, že se pokusí hrdinu násilím odstranit; ten je však zachráněn /svými zvířaty apod./.<sup>5/</sup> Hrdina se dává na svatbě poznat nejčastěji pomocí prstenu.

Přichází na svatbu někdy jako zpěvák nebo hudebník podobně jako ve verzích "manželských".<sup>6/</sup> Skutečným zpěvákem a hudebníkem je navrátilce také v známé Lermontově povídce Ašyk Kerib, jež se opírá o kavkazské podání. V tomto případě jde vlastně o turecký lidový „dastan“, který byl tradován řemeslnými zpěváky a je znám i z lidových tisků.<sup>7/</sup> Mistry pronikl také do ústní tradice, z níž čerpal i Lermontov. "Viktorka" B. Němcové se ve vypravování o navrátilci s touto orientální verzí motivicky stýká jen vzdáleně. - Jsou tu však ještě také novelistické verze evropské, známé z ústní tradice i z lidových tisků. Z ústních variant sem patří např. povídka, kterou v Kladsku zapsal J.Š. Kubín. Vypravuje se v ní zhruba toto:

Nanyňka, dcera bohatého kupce, miluje se s domovníkovým synem Pepíčkem. Kupec vezme chlapce do učení, když však zjistí, že se dcera do chlapce zamilovala, musí se děti ro-

zloučit. Pepíček odejde do světa, Nanynka časem na něho zapomene a zadá se jinému. Když je chystána svatba, je Pepíček v cizině zázračným způsobem varován a vrátí se do svého města. V kostele při svatbě se dá Nanynce pomocí prstenu poznat, nevěsta upadne do mdlob a je považovaná za mrtvou. Pepíček si vyprosí u kostelníka dovolení ke vstupu k vystavené rakvi a kouzelnou mastí Nanynku vzkřísí, potom si ji odvede domů. Hájí svůj nárok na vzkříšenou dívku na vzpomínkové slavnosti, kterou uspořádali rodiče dívky, pomocí podobenství o zahradníkovi a růži.<sup>8/</sup>

V tomto vyprávění byl syžet "návrat muže na svatbu své milé" spojen se syžetem "oživlá nevěsta". Jde nepochybně o ohlas nějaké knížky lidového čtení. Jeden takový lidový tisk pocházející z tiskárny Teslíkovy ve Skalici, má tyto hlavní dějové složky:

1. Kristina, dcera bohatého kupce, zamiluje se do Matěje, syna chudého ševce, který pracuje u jejího otce. Kupec lásce nepřije a pošle chlapce na zkušenou. Milenci si před rozchodem slibují věrnost a vymění si prsteny.
2. Chlapec má být z kupcova návozu při cestě lodí utracen kapitánem, tomu je však chlapce líto a prozradí mu kupcovy úklady. Matěj o tom napíše Kristině.
3. Matěj potom vysvobodí princeznu z moci zlého čaroděje a dozví se, jak pomoci hynoucímu stromu a vyschlé studni. Za to všechno je pak odměněn.
4. Kupec dá Kristině odevzdat podvržený dopis se zprávou, že Matěj umřel a donutí ji pak k sňatku s bohatým hodno-

stářem.

5. Matěj se vrátí v den, kdy se odbyvá svatba a je hostin.- ským pozván na hostinu. Dá se nevěstě poznat pomocí prstenu, který hodí do poháru. Kristina překvapením zemře. Matěj ji však pomocí kouzelné masti v kryptě oživí a vezme potom k sobě.
6. Uspořádá hostinu a vypráví hostům, že v mládí sloužil jako zahradník. Vypěstoval stromek, ale odešel do světa; pán dal stromek jinému, stromek však uschl. Když se zahradník vrátil, stromek přesadil a vrátil mu tak život. Na otázku, komu člověk patří, dostává se Matějovi od hostů odpovědi, že zahradníkovi. Tím je rozhodnuto, komu patří oživlá Kristina.<sup>9/</sup>

V této lidové knížce proniká vliv pohádkového typu, jehož nejznámější českou verzí je Erbenova pohádka Tři zlaté vlasy Děda Vševěda. Tento námět zpracovala i sama B. Němcová, a to v pohádce Tři zlaté péra. Opírala se o básně B. Jablonského, čerpala však zároveň i z lidové tradice.<sup>10/</sup> Z nějaké folklorní předlohy přejala Němcová především úvodní vypracování o lásce chudého chlapce Čestmíra ke kupcově dceři Svatavě / v básni Jablonského se uchází o princeznu rytíř Vojmír/. Kupec vzal s sebou chlapce na obchodní cesty a potom ho v cizině nechal na učení. Po letech byl Čestmír poslán se zbožím k Svatavinu otci a obnovil pak s dívkou přátelské styky. Když kupec zjistil, že se přátelský vztah změnil v lásku, hrubě se na Čestmíra obořil a prohlásil, že je vázán slibem provdat dceru za toho, kdo mu

přinese tři zlatá péra z obrovského ptáka. Další vyprávění je pak podle typu Chráněnců osudu /v mezinárodním katalogu Aarne - Thompson č. 461/.

S pohádkou o Viktorce se úvodní část pohádky Tři zlaté péra shoduje několika nápadnými rysy. Podobně jako se přáteli kupcova dcera Svatava s Čestmírem, synem chudého pastýře, přáteli se mladá Viktorka s pasáčkem Vítkem. Čestmír pletl na pastvě Svatavě věnečky a "veselil ji písněmi, jichž uměl veliké množství". V pohádce o Viktorce je pasák Vítek ve službě u Viktorčiny matky, nejde tu o tak příkrý stavovský rozdíl jako v pohádce Tři zlaté péra. Vyprávění o Viktorce je celé laděno víc idylicky. Příběh dětské lásky je tu podán zvlášť barvitě a procítěně.

Když byla Viktorka ještě malé děvčátko, byl jejím nejmilejším, jejím nerozdílným spoludruhem Vítek, mladý pasák v službě matčině. Všecky ty dětské radosti sdíleli spolu; kam šel Vítek, šla i Viktorka. Byl-li na pastvě, plétával Vítek košíky, v čemž měl neobyčejnou šikovnost, a Viktorka zase chystala a rovnala mu proutky; buď sbírali jahody a jiné lesní ovoce, co právě na čas bylo; když lezl Vítek po stráních a skalinách, by trhal nejkrásnějších květin na věnce, to Viktorka zatím místo něho pásávala. Potom pletli věnce, zpívali a nikdy neměli dlouhé chvíle.

Vítek odchází do ciziny dobrovolně, když již nemůže zůstat pasákem a dospělého čeledína již Viktorčina matka nemůže zaměstnat. Loučí se s ním těžko nejen Viktorka, ale také její matka a ovšem také jeho vlastní matka, která ži-

je s Viktorčinou rodinou v přátelství. Vítek se vrací po letech nepoznán, osmahlý zámořským sluncem. Vydává se nejdříve za Vítkova přítele a Viktorka v něm pozná svého druha z mládí, až když domnělý cizinec zapískal na pastýřskou píšťalu.

Motiv anagorize na základě písně nemá ve variantách pohádky Tři zlaté péra žádnou obdobu, připomíná však některé jiné lidové skladby o navrátilci. Jsou to hlavně různé lidové písně slovanské, v nichž se navrátilcec nejdříve nedává poznat a potom na svatbě zpívá. V jihoslovanských písních zpívá navrátilcec píseň - podobenství o vlastovčím hnízdu, které napadl dravý jestřáb. Motiv rozpoznání přímo podle hry na hudební nástroj se vyskytuje např. v tureckém podání o pěvci Keribovi /Garybovi/.

Není pochyby o tom, že do začátku pohádky o Viktorce se vloudily autorce reminiscence na pohádku o cestě pro tři zlatá péra, to ukazuje jasně již sama postava chudého pasáčka. Českých pohádek s podobným začátkem o přátelství dívky s chudým chlapcem je známo několik, ale v žádné nevystupuje pasák. V obojím vyprávění Němcové jsou i nápadné shody v podrobnostech /zpěv a vití věnců na pastvě/. V podstatě jde však o podrobnosti, které Němcová nepřevzala z tradice, jde o produkt její vlastní básnické invence, její záliby v idylických obrazech šťastného mládí.

Jinak se to má již s vypracováním o návratu. V pohádce Tři zlaté péra sleduje Němcová zčásti tradici, jak

ji známe z ústních vyprávění i z knížek lidového čtení. Tento tradiční základ Němcová zase poetizuje, Čestmír obnovuje přátelské styky se Svatavou v podobném rámci jako před odchodem do ciziny. Scházejí se v zahradě a tam je pak kupec přistihne, když mladík dívku objímá. V pohádce o Viktorce je navíc hlavně epizoda s poznáním podle hry na píšťalku. Tu jde pravděpodobně o nějakou literární reminiscenci Němcové, není však ani úplně vyloučeno, že i zde jde o její výmysl.

Pravděpodobnost této možnosti snižuje okolnost, že ve vypravování o Vítkově návratu je ještě další mezinárodním motiv. Vítek se nedává poznat a představuje se nejdříve jako by byl jen jeho přítelem. Tento motiv se vyskytuje např. v jedné skupině jihoslovanských písní o manželově návratu, které pak končí normálně poznáním při svatební hostině. Vyskytuje se však také v písních typu "zkouška lásky", který je tradován i u nás. V českých verzích domnělý přítel ženě oznamuje, že se její milý v cizině oženil, a ptá se jí, co mu ona chce vzkázat. Dívka vzkazuje někdy kletby, jindy přeje nevěrnému milenci štěstí, navrátilce v tom vidí projev lásky a zachová se podle toho, když už se dal poznat. Ve variantě Erbenově<sup>11/</sup> je obojí tato verze kombinována. V pohádce o Viktorce motiv zkoušky přímo vyjádřen není, ale je dost pravděpodobné, že se Němcová písňovým typem "zkouška lásky" dala inspirovat.

Ukazuje se, že nejen druhá, ale také první část pohádky o Viktorce má folklórní základ a že se některými mo-

tivy stýká s bohatou folklórní i literární tradicí, jež sahá až do dob předhomérovských.<sup>12/</sup>

## P o z n á m k y

- 1/ Tato pohádka vyšla již v moravském kalendáři Koleda 1852. Do prvního sešitového vydání pohádek B. Němcové nebyla pojata. Poslední /sedmý/ svazček končí pohádkou Tajemný jas. Ostatní pohádky, později otiskované na konci druhého svazku českých pohádek a povídek, vyšly až v posmrtném souboru Augustově 1862-3 /Viktorka ve sv. 3 odděleně od pohádek/. Teprve v Kobrově vydání následuje za pohádkou Tajemný jas /a po ní další pohádky podle vydání Augustova/. Látkovou charakteristiku /neúplnou/ pohádky Viktorka podal V. Tille v úvodu k 6. sv. Laichterova vydání spisů B. Němcové /1907, s. LXX/.  
V. Tille, Česká lidová píseň, Brno 1907, s. 151.
2. Národopisný sborník československý 15, 1922, s. 17-20.
3. Většina badatelů, kteří se tímto problémem zabývali, počítala s tím, že Erben z Němcové skutečně čerpal. Platí to především o V. Tillovi, jehož hlas jako čelného znalce lidových tradic má jistě velkou váhu. K stanovisku Tillovu se přiklonil i F. Wollman, třebaže opatrnou stylizací /"~~ne~~závislost...zdá se být nepochybná"/, později také O. Fischer. Naproti tomu byl A. Grund

/K.J.Erben, Praha 1935, s. 92-3/ přesvědčen, že Erben pohádku o Viktorce neznal a čerpal z pověsti zapsané domněle na Bydžovsku.

4. České pohádky do r. 1848, Praha 1909, s. 138-9.
5. Srov. V. Tille, Polívkovy studie ze srovnávací literatury; Sborník prací věnovaných J. Polívkovi k šedesátým narozeninám, Praha 1918, s. 114, č. 151.
6. K těmto patří např. velká skupina lidových písní slovanských, srov. K. Horálek - Z. Horálková, Moravskoslezské písně s námětem "muž na svatbě své ženy", Slezský sborník 1958, s. 145-178.
7. Srov. O. Spies, Türkische Volksbücher. Ein Betrag zur vergleichenden Märchenkunde. Leipzig 1929, s. 29 n.; K. Horálek, Pohádkoslovné studie, Praha 1964 /skriptum/, s. 7; týž, Studie ze srovnávací folkloristiky, Praha 1969, s. 92n.
8. J.Š. Kubín, Povídky kladské II, Praha 1911, s. 264-6, č. 81.
9. Srov. V. Tille, Chráně nec osudu, Národopisný věstník československý 13, 1918, s. 76-9; soupis českých pohádek II, 2, Praha 1939, s. 221 n. ; Aarne-Thompson, The Types of the Folktale, Helsinki 1961, s. 302, č.885 /zde je chybně uvedena jako příbuzná středověká povídka, kterou otiskl A. Wesselski jako 8.č. sbírky Märchen des Mittelalters /Berlin 1925/.
- 10.Srov. K. Horálek, Pohádka B. Němcové Tři zlaté péra. Acta Universitatis Carolinse - Philologica No 1, 1959,

s. 41-50.

11. Prostonárodní české písně a říkadla, 1864, s. 493, č.

31.

12. Homérova Odyssea navazuje ještě na starší podání. Látka o návratu muže je v ní rozvedena na celou eposeji: Předpokládat jednotné východisko pro celou tuto rozvětvenou tradici by bylo absurdní. O souvislosti tureckého podání o Alpamyšovi s tradicí starořeckou uvažoval M. Žirmunskij.

K a r e l H o r á l e k

Článek v časopise je z jejího díla A. B. Čalakovské

z 16.2. 1849:

"Článek na bohatství předsedou vědu, ale když se mi třetí pět, - což často bývá, - že si jen perle chytí a uvádějí potřebných a milých věcí, tu jsem přejal si být to- natou a naházet, že je šarada, předkoda, když těch šarad není" (Listy 1, 1951, str. 1117).

"S obdobným užitím slova "šarady" se setkáváme v dopise B. Němcové z 13.7. 1856, když pisatelka vysvětluje název listu E. Lamblové, proč dosud neodjela z Prahy:

"Jaká příčina ptá se? - Ty šarady -! Kdože přemýšlí "šarady, předkoda, že těch šarad není!" - tu já spívám tak- dy den, a docela podobného příčinou, že jsem se posud nemoh- la vypravit na venek" (Listy 2, 1952, str. 206).

Němcová tu připomíná českou lidovou píseň, kterou s názvem Zláštní lásky (dříve Z 2) otiskují Erbenovy Prosto- národní české písně a říkadla (1864) v edici Písně vlna mládežnického a panenického (č. 474) jako zlatka z Aradecku: